

“Кут” жана анын ишенимдеги орду

Өскөнбай Зууридинов *

Аннотация

Түрк элдери кут деп аташкан ишенимдерин кылымдардан бери ар кандай аталыштар менен аташкан. Ар түрдүү диндерди жана тилдерди кабыл алуусу менен кут түшүнүгүнүн маанилеш терминдери пайда болуп, мааниси кеңейтилген. Бул макалада кут түшүнүгүнүн эски түрк элдеринде кандай мааниге келгендиги жана азыркы учурда мааниси Манас эпосунун мисалында изилденди.

Ачык сөздөр: Кут, мамлекет, бакыт, теңир, каган, Манас эпосу.

"Qut" and his role in the faith

Annotation

Turkic people protected their beliefs with different terms through the centuries. When turkic people were converted to new religions come up synonyms of “qut” and enriched the content. In this article we searched the meanings of a term “qut” in ancient turkic people and compared it with the epic of Manas.

Key words: Qut, state, fortune, God, kaghan, epic of Manas.

Киришүү

Түрк элдеринин кут деп аталган орток терминдери бар. Учурда түрк элдери шаманизм, ислам, буддизм, иудаизм, христианчылык динин карманьшат. Алгач баары тең шаманизмди карманьшканы менен ар кандай себептерден улам диндерин өзгөртүшкөн. Бирок, түрк элдери кайсы динди карманбасын кут деген ишенимдерин сактап калышкан. Кут деген сөз түрк элдеринин тарыхынчалык байыркы жана түрк элдери менен бүтүндөшкөн термин. Түрк элдеринин арасынан кыргыздар да бул сөздү жашоодо кеңири

---

* Окутуучу, ОшМУ теология факультети.

колдонушат. Биз кут терминин жалпы маанисин кароо менен бирге анын ичинде кыргыздар үчүн кандай мааниге ээ болгонуна токтолдук.

Кут деген сөздүн этимологиясын аныктоо кыйынга турат. Ошого карабастан куттун кандай маанилерде колдонулганына көз салып көрсөк. Бул сөз тарыхта жазуу түрүндө алгачкы жолу б.з.ч. 176-жылы Маодунь тарабынан кытайдын императоруна жазылган катта “теңирдин куту Тан-ху” деген сүйлөмдүн ичинде колдонулган делет.¹ Махмуд Кашгарий өзүнүн Дивану лугатит-турк эмгегинде “кут” деген сөздү араптарга “дөөлөт, бакыт/таалай” деген маанилерде түшүндүргөн. Ошондой эле “кутлуг” деген сөздүн дал ушу сөздөн келип чыкканын айткан² жана ал сөздү учурда биз кутман, куттуу деген маанилерде сыпат катары колдонуп жүрөбүз. Кыргыздардын ишениминде кут асмаңдан коломтого суюк абалда түшкөн зат катары каралат. Кимде-ким аны кармаса ниетине жараша ал алтынга же күлгө айланат делет. Аны менен бирге куттун бутпарастар сыйынчу сөлөкөт деген мааниси болгону айтылат.³

Дивану лугатит-турк эмгегинде теңир кут берген адамдын иши жакшылыкка оойт⁴ жана ал куталды деп аталат, улууларга урмат көрсөткөн кут табат⁵, үйгө конок келгенде аны менен кошо кут келет делет.⁶ Кыргыздын “конок бир консо-кут, эки консо-жут” деген

---

¹ İbrahim Kafesoğlu. Kutadgu Bilim ve Kültür Tarihimizdeki Yeri. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye

Yayımları, 2002. V том. – 168; 172-б; Jean-Paul Roux. Eski Türk Mitolojisi. Çeviren: Musa Yaşar Sağlam. –

Анкара: BilgeSu Yayınları, 2011. – 91-92-бб.

² Mahmud Kaşgarlı. Divanü lügati't-türk. Çeviren: Besim Atalay. – Анкара: TDK Yayınları, 1939. I том. – 320-б;

Мухаммад ибн Хусайн ибн Мухаммад аль-Кашгарий. Китабу дииваану аль-лугаати ат-турк. –

Константиныйе: Даару аль-хилаафат аль-аълиййа – Матбаа-ы аамире, 1333. I том. – 269-б.

³ К. К. Юдахин. Кыргызча-орусча сөздүк. – Москва: Советская энциклопедия басмасы, 1965. I том. – 452-б.

⁴ Kaşgarlı. I том. –320-б.

⁵ Kaşgarlı. I том. –304-б.

⁶ Kaşgarlı. I том. –85; 384-б.

макалы аны менен бир маанини түшүндүрөт. “Куту учту”, “куту качты”⁷ деген кыргыздын сөздөрү Дивану лугатит-түрктө эрдемсизден кут качат⁸ жана иши тескери болгон адам кутсуз деп аталат деген таризде айтылган. Ошондой эле кутсуз адам кудукка түшсө-кум жаайт деген макал куту качкан адамдын абалын сүрөттөп берет.⁹ Орхон жазуу эстеликтеринде “теңир жалгап, кутум болгону үчүн каган болдум”¹⁰ деген сөздөр айтылган. Атактуу француз турколог Жан-Поль Ру кут деген сөздүн дөөлөт, бакыт деген маанилерге келгенин ырастаганы менен анын башка бир маанисине көңүл буруу керектигин айткан. Анын пикиринде кут бир гана сырттан келүүчү эмес, балким жандуулардын ичинде жашаган өзгөчө күч жана аларды жашоого байлап турган бир зат болушу мүмкүн.¹¹ Демек, кут теңир тарабынан берилет жана кандайдыр бир ортомчулар тарабынан алынып келинет¹² деген тыянакка толук кошулууга болот.

Жогоруда Маодунь жана Орхон жазуу эстеликтеринде теңирден кут алганы үчүн каган болгонун сөз кылдык эле. Байыркы түрк элдеринде кагандар, анын ичинде кыргыздардын да кагандары бийликти мурас катары балдарына өткөрүп беришкен эмес. Каган болуш үчүн сөзсүз түрдө кагандын канынан болуш керек болчу. А бирок ал кагандын балдарынын арасынан аксакалдар кеңеши тарабынан тандалып алынган. Кимдер ылайыктуу деген суроого болочок кагандар өз күчтөрүн далилдеп бергенден кийин жооп табылган. Мында өз ара согушууга чейин барышкан.¹³ Тандалган каган ылайыктуу болбогон жана элди багууга чамасы келбей калган кезде

---

⁷ Юдахин. I том. –452-б.

⁸ Kaşgarlı. II том. –229-б.

⁹ Kaşgarlı. I том. –467-б.

¹⁰ Talat Tekin. Orhon Yazıtları. – Стамбул: Simurg Yayınevi, 1998. – 36; 58; 70-б.

¹¹ Jean-Paul Roux. Türklerin ve Moğolların Eski Dini. Çeviren: Aykut Kazancıgil. – Стамбул: İşaret Yayınları, 1994. – 132-б.

¹² Roux. Аталган эмгек. – 132-133-бб.

¹³ Selim Koca. Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilat. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye

Yayınları, 2002. II том. – 828- б; Halil İnalçık. Makaleler I. – Анкара: Doğu Batı Yayınları, 2005. – 327-328-бб.

“кут таптабады” (кут колдободу) деген эреженини негизинде кайра тактан түшүрүлгөн.¹⁴

Байыркы түрк элдери каганды такка көтөрүү жөрөлгөсүн аткарышкан. Болочок каган кийизге отургузулган жана аны жогору көтөрүп айландырышкан. Ал аракеттер кут берген теңир менен каганды тааныштыруу максатында жасалган. Андан кийин каганды дем ала албай калганга чейин акырын муунтушкан жана мууна баштаганда өкүмдарлык кыла турган убагын божомолдоосу керек болчу. Такка чыгуу жашоонун жаңы башатын түшүндүргөндүктөн символдуу түрдө каганды муунтушкан жана ал такка каган болуп төрөлүп отурду дегенди билдирген.¹⁵ Теңир кут бергени үчүн бийликке отурган каган өзүнө жүктөлгөн милдеттерди аткарбай, же аткара албай калган кезде теңир кайра кутту алып койду дешип,¹⁶ жогоруда айтылгандай бийликтен түшүрүлгөн. Түрк элдери кылымдар бою ишенимдерин өзгөртүп, башка диндерди карманышканы менен куттун теңирден келиши тууралуу ишенимдерин сактап калышканы¹⁷ чындыгында таң калыштуу жагдай. Бул нерсе ишенимдин оңойчулук менен өзгөрүүгө учурабасын, же өзгөрсө деле изи каларын айгинелейт.

Манас эпосуна жалпы көз жүгүрткөнүбүздө кут болсун деген тилек такка отурганда,¹⁸ колуна бир олжо же жолдош тапканда,¹⁹ таштаган кадамына,²⁰ жакшы дос тапканда,²¹ өлүмдөн кутулганда,²²

---

¹⁴ Караңыз: Nadir Özkuyumcu. Tolunoğulları. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. V

том. – 27-б; Selim Koca. İlk Türk Müslüman Devletlerinde Teşkilat. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni

Türkiye Yayınları, 2002. V том. – 150-б.

¹⁵ Jean-Paul Roux. Eski Türk Mitolojisi. – 92-93-бб.

¹⁶ Gülçin Çandarlıoğlu. Uygur Devletinin Tarihi ve Kültürü. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye

Yayınları, 2002. II том.– 209-б.

¹⁷ Varis Abdurrahman. Koçu Uygur Devleti. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. II

том. – 246-б.

¹⁸ Сагымбай Орозбаков. Манас. – Бишкек: Хан-Теңир басмаканасы, 2010. – 74, 1195-б.

¹⁹ Орозбаков. Манас. – 315, 1091, 1131, 1165, 1252-б.

²⁰ Орозбаков. Манас. – 425, 685, 700, 1073, 1083, 1118, 1197-б.

согушта жараат алганда²³ айтылат. Демек, кыргыздардын ишениминде жакшы нерсе менен кут келет. Ал эми өлүмдөн кутулганда айтылганы өзгөчө мааниге ээ десек болот. Анткени, куттун жандуулук тартуулаган өзгөчөлүгүнө Жан-Пол Ру басым жасаган эле. Ушуну улай айта турган болсок, адамдын куту кеткенде аны өлүмгө карай сүдүрөгөн жагдай пайда болоорун эске алуу керек. Дивану лугатит-түрктө кутулду деген сөз “кут булду/алды”²⁴ деген мааниде чечмеленген. Бул жерде кут деген сөздүн ачык эле айтылганын эске алганыбызда, куттун сактоочу өзгөчөлүгүнө ишенишкенин божомолдосок болот. Ошондой эле Манас эпосунда аман калууну кут алуу же болбосо кут алды дегенди аман калды деген мааниде колдонушкан. Манас эпосунда чектен ашкан адамды кутурду деген сыпат менен сүрөттөйт жана ал жерден адам көргүлүктү көрөт деген маани чыгат. Мунун деле кут менен байланышын карай турган болсок, кут урган деген сөз экенин түшүнүүгө болот. Демек, кут алган адамдын өмүрү узарса, кут урган адамдын өмүрү кыскарат. Анда куттун түрлөрү болгонбу деген суроо туулат. Саха же якуттар ар бир адамда жанга окшогон кут болгонуна ишенишет. Ал кут үчкө бөлүнөт: буер кут-адамдын айланасында болот жана аны коргойт, салкын кут-адам уктаганда ичинен чыгат жана адамдын түш көрүүсү ошого байланыштуу болот, ийе кут-адамдын жаны жана жаман адамдар аны уурдап алганда ээси өлөт.²⁵ Хакастар жаңы төрөлгөн бөбөктү үч айга чейин эшикке алып чыгышпайт жана баласы жоктор анын кутун уурдап алышат деген ишенимдери бар. Бөбөктүн куту уурдалганда ал чарчап калат дешет.²⁶ Демек, кыргыздар да куттун жандуулук өзгөчөлүгүнө ишенишкен, бирок мусулмандашуудан кийин ал

---

²¹ Орозбаков. Манас. – 1055, 1079-б.

²² Орозбаков. Манас. – 1029, 1195, 1209-б.

²³ Орозбаков. Манас. – 418-б.

²⁴ Kaşgarlı. II том. –121-122-бб.

²⁵ Hüsameddin Erdem. Türk Ahlakı. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. V-том. – 570-б.

²⁶ В. Й. Бутанаев. “Воспитание маленьких детей у хакасов” //Традиционное воспитание детей у народов Сибири. – Ленинград: Наука, 1988. – 208-б.

таасирин дээрлик жоготкон. Согушта өлбөй аман калганда кут болсун деген сөздөр куттун жандуулук тартуулаган өзгөчөлүгүнө ишарат кылат.

Манас эпосунда кутман²⁷ жана кутмандуу²⁸ деген сөздөр бай, байлык жана оомат алып келүүчү деген маанилерде айтылат. Той өткөргөндө элди чакырып мал сойгон кезде баш куттуктоо деген тилектен сөз кылынат.²⁹ Эл мусулмандашкандан кийин кут деген сөз арапча береке деген сөз менен айкалыштырылып айтылып калган. Анын натыйжасында кут-береке деген кошмок сөз пайда болгон. Ага эпостон мисал келтирсек болот.³⁰ Эски ишенимге таандык кут деген термин ислам келгенден кийин деле өз таасирин жоготпостон өзүнүн ордун ээлеп калган. Мурда теңир кут берип келген болсо, ислам келгенден кийин мусулмандарга Алла таала же кудай кут берип калган.³¹ Кыргыздар жаңы нерсени жакшы тилек менен күтүп алып келишкен. Анткени, ар жаңы нерсе менен кут келип калышы мүмкүн деген ишенимдери болгон. Ошондуктан ислам динин кут болот деген ишеним менен кабыл алышкан³² жана кыргыздар келген кутту кубануу менен майрамдашкан.³³

Теңирдин кутту асмандан жерге жибергенин кыргыздар кушка салыштырышкан. Үйгө конок келгенде кут келет деген сөз бекеринен айтылбагандыр. Коноктун уңгусу конуу болгонуна караганда конок менен кут бирге келгенине ишенишкен. Демек, бул жерде куттун куш сымал келгени көмүскө ирээтинде айтылган. Манас эпосунда куттун куш сымал келиши дөөлөт, бакыт деген сөздөр аркылуу түшүндүрүлөт. Мисалы, “куш дөөлөтүм”,³⁴ “башыңа дөөлөт конор”,³⁵ “башына дөөлөт конгон дейт”,³⁶ “конду дөөлөт башына”,³⁷ “башына

---

²⁷ Орозбаков. Манас. – 250, 818, 1031, 1390, 1475-б.

²⁸ Орозбаков. Манас. – 17, 234, 794, 1002, 1203, 1373-б.

²⁹ Орозбаков. Манас. – 1000, 1001, 1090, 1093-б.

³⁰ Орозбаков. Манас. – 254-б.

³¹ Орозбаков. Манас. – 698, 983, 1125-б.

³² Орозбаков. Манас. – 563-б.

³³ Орозбаков. Манас. – 761-б.

³⁴ Орозбаков. Манас. – 1321-б.

³⁵ Орозбаков. Манас. – 62-б.

³⁶ Орозбаков. Манас. – 90-б.

дөөлөт кушу конуптур”,³⁸ “башында дөөлөт барлыкта”,³⁹ “дөөлөт кушу башында”,⁴⁰ “башына бак конуучу”,⁴¹ “башында дөөлөт-багы бар”,⁴² “бак-дөөлөтү башында”,⁴³ “бак-дөөлөт конду башына”⁴⁴ деген саптар куттун куш сымал учуп келип башка конгонун айгинелейт. Кутту ким берет деген суроого “кондурад экен кудайым башыңа дөөлөт кушуну”,⁴⁵ “дөөлөттү кудай мол берет”,⁴⁶ “бар кудайым башыңа бакты-дөөлөт тургузган”,⁴⁷ “башынан кудай бак берген”,⁴⁸ “бак берсе кудай башыңа”,⁴⁹ “кудай берсе кеч эмес бакты-дөөлөт башка”,⁵⁰ “кудайым берген бактысын”,⁵¹ “бак берген кудай Манаска”,⁵² “кудайдын берген бактысын”,⁵³ “Алдам берип бактысын”⁵⁴ деген саптар жооп берет. Демек, биз дөөлөт жана бакыт деген сөздөрдү кут деген мааниде түшүнсөк болот экен. Мусулмандашуудан кийин кыргыз адабиятында өзгөрүүлөр болуп, тилибиздин сөздүк казынасы кеңейген. Ошондуктан куттун арапча дөөлөт жана фарсча бак деген синонимдери пайда болгон.

Эпостон мисалдарды карай турган болсок, теңирден кут алгандан кийин адамдын жашоосунда өзгөрүүлөр болот жана

---

³⁷ Орозбаков. Манас. – 882-б.

³⁸ Орозбаков. Манас. – 901-б.

³⁹ Орозбаков. Манас. – 1238-б.

⁴⁰ Орозбаков. Манас. – 97, 119, 147, 206, 292, 363, 461, 773, 827, 1167, 1177, 1229, 1248, 1617, 1646, 1726, 1750-б.

⁴¹ Орозбаков. Манас. – 87-б.

⁴² Орозбаков. Манас. – 1604, 1608-б.

⁴³ Орозбаков. Манас. – 1179-б.

⁴⁴ Орозбаков. Манас. – 1443-б.

⁴⁵ Орозбаков. Манас. – 21-б.

⁴⁶ Орозбаков. Манас. – 287, 861, 1600-б.

⁴⁷ Орозбаков. Манас. – 1136, 1459-б.

⁴⁸ Орозбаков. Манас. – 135, 1357, 1407-б.

⁴⁹ Орозбаков. Манас. – 801-б.

⁵⁰ Орозбаков. Манас. – 1195-б.

⁵¹ Орозбаков. Манас. – 1255-б.

⁵² Орозбаков. Манас. – 1271, 1365-б.

⁵³ Орозбаков. Манас. – 1363, 1378-б.

⁵⁴ Орозбаков. Манас. – 1420-б.

душманы доско айланат.⁵⁵ Кутту сактап калуунун бир жолу-биримдикти сактоо керек. Эгер биримдик сакталса, кут алардан качпайт жана ырыскысын кууса да кетпейт.⁵⁶ Демек, кутту сактап калуунун жана аны качырбоонун жол-жобосу бар. Кут менен бирге ырыскы, байлык жана жыргалчылык келет. “Толуп менде көп дөөлөт”,⁵⁷ “бар дөөлөтү толгон дейт”,⁵⁸ “дөөлөтү бар атаңдын”,⁵⁹ “бар дөөлөтү толгон соң”,⁶⁰ “кең дөөлөт деп атанат”,⁶¹ “дөөлөт толуп, мал толуп”,⁶² “байлыгына мактанып, дөөлөтүнө мас”,⁶³ “ырыскы дөөлөт бардарын”,⁶⁴ “кең дөөлөттүү бай болду”,⁶⁵ “дөөлөтү ташыган суудай толушуп”,⁶⁶ “ал кезде дөөлөт толуптур”,⁶⁷ “көлдөй дөөлөт толгондон”,⁶⁸ “байлыгына беңде жеткис, байкаса дөөлөтү кеткис”,⁶⁹ “баары атамдын дөөлөтү”,⁷⁰ “калкыма дөөлөт карк толгон”,⁷¹ “не түрлүү малды багып, кеңири дөөлөт конду”,⁷² “ар дөөлөткө толгон журт”⁷³ деген саптарда дөөлөттүн байлык деген маанисине басым жасалганын көрөбүз. “Дөөлөт кетсе кедей болуп зарлаймын”⁷⁴ деген сапта кут кеткенден кийин колдогу байлык да кетет деген маани камтылган. Кут адамга кеңдигинен, берешендигинен улам келет.⁷⁵

---

⁵⁵ Орозбаков. Манас. – 801-б.

⁵⁶ Орозбаков. Манас. – 1087, 1493-б.

⁵⁷ Орозбаков. Манас. – 25-б.

⁵⁸ Орозбаков. Манас. – 112-б.

⁵⁹ Орозбаков. Манас. – 122-б.

⁶⁰ Орозбаков. Манас. – 187, 516-б.

⁶¹ Орозбаков. Манас. – 195-б.

⁶² Орозбаков. Манас. – 403-б.

⁶³ Орозбаков. Манас. – 689, 697, 890, 975, 1447, 1599, 1697-б.

⁶⁴ Орозбаков. Манас. – 1237-б.

⁶⁵ Орозбаков. Манас. – 1238, 1461-б.

⁶⁶ Орозбаков. Манас. – 1248-б.

⁶⁷ Орозбаков. Манас. – 1253-б.

⁶⁸ Орозбаков. Манас. – 1438, 1446, 1603, 1766-б.

⁶⁹ Орозбаков. Манас. – 1445-б.

⁷⁰ Орозбаков. Манас. – 1489-б.

⁷¹ Орозбаков. Манас. – 1499-б.

⁷² Орозбаков. Манас. – 1597-б.

⁷³ Орозбаков. Манас. – 1726-б.

⁷⁴ Орозбаков. Манас. – 22-б.

⁷⁵ Орозбаков. Манас. – 1667-б.

Ошондуктан үйгө келген конокко малын аябай сойгон жана аны сыйлаган. “Бел байлабай мээнетке, бендеге дөөлөт токтолбос”⁷⁶ деген сапта куттун келүүсүнө адамдын да аракети болуш керек деген ой айтылган.

Дөөлөт менен бактынын байлык жана бийлик үчүн зарыл нерсе экенин байлыктын адамга күч алып келиши менен жоромолдосок болот. Адам байыган сайын анын күч жана бийлиги да артаары чындык. Ал эми байлыгы кемиген сайын бийлигинин да таасири азая берет. Манас эпосунда “барган жерим оң болбой башымдан бакты тайганы”,⁷⁷ “дөөлөт кайтканда кытайлар өкмөт айтыптыр”,⁷⁸ “капырга дөөлөт токтолуп, мусулмандан кайраттуу жок”,⁷⁹ “балбандан Жолой жыгылып, бактысы качып жоголду”⁸⁰ деген саптар кут качканда пайда болуучу жана кут качканда чоң жоготуу боло турган абалды сүрөттөп берет. “Бактысы бар аттар жарышта байге алат, ал эми туура эмес тапталса бактысы калбайт”⁸¹ деген саптарда кут конгон жаныбар менен куту качкан жаныбарды салыштырып көрсөк болот. “Башымда дөөлөт-бактымдан, айрылдым таажы-тактымдан”,⁸² “астыңа минген такты алат, башыңда дөөлөт бакты алат”⁸³ деген саптар кут качканда бийликтин колдон кеткенин түшүндүрсө, “талашып намыс бербеген, бактысы артык бөлөктөн”,⁸⁴ “башта дөөлөт барында олтурасың тагыңда”,⁸⁵ “бак дөөлөтү башында баатырды кайдан көтөрсүн”⁸⁶ деген саптар кут турган кезде иши онунан чыгаарын, бийликти кармап тураарын түшүндүрөт. Демек, кыргыздар байлык жана бийликтин кут менен байланышта карашкан. Кут алганы үчүн бай жана бий болсо, кут качканда кедей жана тактан түшөт деген ишенимде болушкан.

---

⁷⁶ Орозбаков. Манас. – 1505-б.

⁷⁷ Орозбаков. Манас. – 1333-б.

⁷⁸ Орозбаков. Манас. – 46-б.

⁷⁹ Орозбаков. Манас. – 1552-б.

⁸⁰ Орозбаков. Манас. – 1562-б.

⁸¹ Орозбаков. Манас. – 1287-б.

⁸² Орозбаков. Манас. – 648-б.

⁸³ Орозбаков. Манас. – 1746-б.

⁸⁴ Орозбаков. Манас. – 1473-б.

⁸⁵ Орозбаков. Манас. – 756-б.

⁸⁶ Орозбаков. Манас. – 1179-б.

Корутунду

Алгач кут деген сөз жеке термин катары көптөгөн маанилерди камтыган жана каган үчүн бийлик, адам үчүн байлык, жаныбар үчүн шамдагайлык, бала үчүн жандуулукту түшүндүргөн. Кутун качырган же жоготкон кезде аталгандардын тескериси ишке ашкан. Кийин ислам менен бирге фарс маданиятынын таасири келген кезде куттун дөөлөт жана бак деген синонимдери пайда болгон. Ошого карабастан эч бир нерсе куттун түпкүлүктүү маңызын өзгөртө алган эмес.

Адамга кут келгенде иши оңунан чыгат, ал эми куту кеткенде иши жүрүшпөй калат деген ишеним болуп келген. Анын таасири учурда жолум ачылды, багым байланды деген сөздөр аркылуу айтылып жүрөт. Демек, аталган ишенимдер кыргыздардын исламга чейинки ишенимдеринин калдыктарын түзөт.

Жигит үйлөнгөндө “куш бооң бек болсун” деп айтылган тилектин кут менен байланышын эске алышыбыз керек. Бул жерде кут жигитке куш сымал учуп келди, эми аны учурбай бекем карма деген өтө терең жана мазмундуу айтылган тилек экенин унутпоо керек. Кыргыздар ишенимдери аркылуу балага тарбия берип келишкенине ушуну мисал келтирсек болот.

Кыргыздар конокту тосуп алганда айтылып жүргөн сөздүн кут менен байланышын карап көрөлү. Чындыгында кыргыздар конок келгенде кайсы сөздү айтышкан: кош келдиңизби де куш келдиңизби? Мунун куш келдиңиз деген версиясын алганыбызда, кут менен кандайдыр байланышы бардай сезилет. Бирок, анын фарсча жакшы деген мааниге келген “хош” деген сөз экенин эсепке алганыбызда, анда кут менен такыр байланышы болбогонун кабыл алышыбыз керек.

Колдонулган адабияттар

1. Abdurrahman, Varis. Koçu Uygur Devleti. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. II том.
2. Çandarlıoğlu, Gülçin. Uygur Devletinin Tarihi ve Kültürü. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. II том.
3. Erdem, Hüsamettin. Türk Ahlakı. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. V-том.

4. İnalçık, Halil. Makaleler I. – Анкара: Doğu Batı Yayınları, 2005.
5. Kafesoğlu, İbrahim. Kutadgu Bilim ve Kültür Tarihimizdeki Yeri. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. V том.
6. Kaşgarlı, Mahmud. Divanü lügati't-türk. Çeviren: Besim Atalay. – Анкара: TDK Yayınları, 1939. I том.
7. Koca, Selim. Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilat. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. II том.
8. ----- . İlk Türk Müslüman Devletlerinde Teşkilat. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. V том.
9. Özkuyumcu, Nadir. Tolunoğulları. //Türkler Ansiklopedisi. – Анкара: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. V том.
10. Roux, Jean-Paul. Eski Türk Mitolojisi. Çeviren: Musa Yaşar Sağlam. – Анкара: BilgeSu Yayınları, 2011.
11. Roux, Jean-Paul. Türklerin ve Moğolların Eski Dini. Çeviren: Aykut Kazancıgil. – Стамбул: İşaret Yayınları, 1994.
12. Tekin, Talat. Orhon Yazıtları. – Стамбул: Simurg Yayınevi, 1998.
13. аль-Кашгарий, Мухаммад ибн Хусайн ибн Мухаммад. Китаабу дииваану аль-лугаати ат-турк. – Константиныйе: Даару аль-хилаафат аль-аълиййа – Матбаа-ы аамире, 1333. I том.
14. Бутанаев, В. Й. “Воспитание маленьких детей у хакасов” //Традиционное воспитание детей у народов Сибири. – Ленинград: Наука, 1988.
15. Орозбаков, Сагымбай. Манас. – Бишкек: Хан-Теңир басмаканасы, 2010.
16. Юдахин, К. К. Кыргызча-орусча сөздүк. – Москва: Советская энциклопедия басмасы, 1965. I том.